

Å lære barn verdien av tilgivelse

Av Espen Gamlund,

professor i filosofi, Universitetet i Bergen. E-post: espen.gamlund@uib.no

De fleste av oss har gjort urett mot andre. Hvem har ikke ønsket å bli tilgitt? De fleste av oss har lidd urett. Og hvem har ikke strevd med å tilgi? Vi har alle, på en eller annen måte, gjort erfaringer med tilgivelse. Forfatteren argumenterer for at verdien av tilgivelse bør formidles til barn gjennom å lære dem tre viktige verdier: (1) å være snille mot hverandre; (2) når vi først har vært litt slemme, bør vi si unnskyld; (3) når noen andre har vært litt slemme mot oss, og bedt om unnskyldning, bør vi forsøke å tilgi dem.

INNLEDNING

I Opplæringslovens formålsparagraf står følgende:

Opplæringa i skole og lærebedrift skal, i samarbeid og forståing med heimen, opne dører mot verda og framtida og gi elevane og lærlingane historisk og kulturell innsikt og forankring. Opplæringa skal byggje på grunnleggjande verdiar i kristen og humanistisk arv og tradisjon, slik som respekt for menneskeverdet og naturen, på åndsfridom, nestekjærleik, tilgjeving, likeverd og solidaritet, verdiar som òg kjem til uttrykk i ulike religionar og livssyn og som er forankra i menneskerettane.¹

Skolen skal bygge sin praksis på de verdiene som står listet opp i denne formålsparagrafen. Her er det velkjente verdier som respekt, åndsfrihet, nestekjærlighet, tilgivelse, likeverd og solidaritet. Disse verdiene antas å ha en felles forankring i både kristen og humanistisk arv og tradisjon. Opprinnelig hadde imidlertid ikke formålsparagrafen med tilgivelse. Etter en politisk dragkamp i 2008, hvor blant annet KrF, Høyre og FrP var pådrivere for at formålsparagrafen tydeliggjorde vår kristne og humanistiske arv, kom tilgivelse inn i formålsparagrafen.²

I Overordnet del av læreplanverket omtales tilgivelse i forbindelse med det som står om menneskeverdet: «Mennesker er sårbare og feilbarlige. Tilgivelse, nestekjærlighet og solidaritet er nødvendig for at mennesker skal vokse og utvikle seg». Det er gode grunner til at tilgivelse står i oppstillingen av sentrale verdier i skolen. Tilgivelse finnes i alle verdensreligionene. Enten man er kristen, muslim, jøde, buddhist eller hindu, er tilgivelse blant de sentrale verdiene. I vår kultur er tilgivelse en arv fra kristendommen. Jesu lidelseshistorie er i stor grad en historie om tilgivelse. «Far, tilgi dem, for de vet ikke hva de gjør,» sa Jesus, med en bønn om at mennesker tilgis for sine synder.

1 <https://www.udir.no/lk20/overordnet-del/formalet-med-opplaringen/?lang=nob> (min utheving).

2 Tilgivelse kom så vidt jeg vet inn i formålsparagrafen i forbindelse med revideringen i 2008. Se også min kronikk i Gamlund (2008) som var et innspill til denne diskusjonen.

Tilgivelse er også like mye en humanistisk verdi. Faktum er at tilgivelse blir stadig mer sekularisert. «Å feile er menneskelig, å tilgi er guddommelig,» lyder et kjent utsagn. Men dette utsagnet har i dag antagelig kun begrenset gyldighet. De færreste (inkludert teologer og kristne) mener at tilgivelse forutsetter guddommelige egenskaper og at det bare er Gud som kan tilgi. Vi mennesker kan alle tilgi. Man skal ikke lete lenge for å finne referanser til tilgivelse hos viktige forfattere og tenkere i vår samtid.

Tilgivelse er derfor i bunn og grunn et allmenmenneskelig fenomen. De fleste av oss har gjort urett mot andre. Hvem har ikke ønsket å bli tilgitt? De fleste av oss har lidd urett. Og hvem har ikke strevd med å tilgi? Vi har alle, på en eller annen måte, gjort erfaringer med tilgivelse. Vi har erfart at det ikke alltid er så enkelt å tilgi, og at det ofte er vanskelig å be om tilgivelse. Dette gjelder i aller høyeste grad også barn og ungdom.

TRE VERDIER VI BØR LÆRE BARN

Som etiker er jeg antagelig over gjennomsnittet opptatt av rett og galt, og som far til tre barn synes jeg det er viktig hvilke verdier vi overfører til våre barn. Jeg er generelt opptatt av at både voksne og barn oppfører seg godt mot hverandre. La meg i denne omgang fremheve tre verdier som jeg mener det er viktig at vi lærer våre barn: (1) å være snille mot hverandre; (2) når vi først har vært litt slemme, bør vi si unnskyld; (3) når noen andre har vært litt slemme mot oss, og bedt om unnskyldning, bør vi forsøke å tilgi dem. Den første verdien bør være relativt uproblematisk. Vi kan riktignok diskutere hva det vil si å være snille mot hverandre, men gitt en common-sensisk forståelse av «snill», krever det i hvert fall som et minimum at vi ikke er slemme mot hverandre. De fleste vil være enige om at det ikke er en altfor krevende norm. Jeg tror også barn har en intuitiv forståelse av hva det betyr å være snill, og det byr ikke på nevneverdige moralpedagogiske utfordringer å formidle denne verdien til barn.

«Sorry seems to be the hardest word», synger Elton John. Han er definitivt inne på noe. Den andre verdien, å si unnskyld når vi har vært slemme, er minst like viktig som å være snill. Men den er hakket vanskeligere å etterleve – både for liten og stor. Det sitter nemlig langt inne for oss mennesker å innrømme våre feil. Det har trolig sammenheng med en motvilje mot å innrømme svakhet og feilbarlighet.

TRE STRATEGIER

Når vi har gjort noe galt, kan vi velge en av tre mulige strategier. Den første strategien består i å finne grunner som *unnskylder* det vi har gjort. Da innrømmer vi at det vi gjorde, normalt sett er galt, men at vi likevel ikke kan klandres for det. Hvis Per kommer borti Lise slik at hun velter glasset med vann, kan Per forsvare seg mot anklage fra Lise med at han ble dyttet av Lars. Det var dytten fra Lars,

og ikke en aktiv handling fra Per, som forårsaket at han dultet borti Lise. Per kan uttrykke det beklagelige ved at dytten fra Lars forårsaket at Lise veltet glasset med vann, men vil ikke påta seg skyld og beklage overfor Lise.

Den andre strategien består i å lete etter grunner som *rettferdiggjør* det vi har gjort. Da nekter vi for at vi har gjort noe galt, og forsøker å vise til grunner som tilsier at handlingen alt tatt i betraktning var riktig. Hvis Lars angriper Per med en kjepp, må det være lov for Per å forsvare seg. Hvis han slår Lars i selvforsvar, vil han ikke innrømme å ha gjort noe galt. Det kan forsvares å slå i selvforsvar når man blir angrepet. Dermed vil heller ikke Per innrømme at han har noe å beklage overfor Lars.³

Den tredje mulige strategien når vi står på den moralske tiltalebenken er simpelthen å legge oss flate og innrømme at det vi gjorde var feil eller galt. Selv om det kan være vanskelig å innrømme at vi har gjort noe galt, og be om unnskyldning til den vi har gjort urett, så er det likevel av stor etisk betydning at vi evner å se at vi har gjort noe galt og å gi en beklagelse. En slik beklagelse er ikke minst viktig for den eller de som har lidd urett. Beklagelsen blir en bekreftelse for dem på at de var utsatt for en urettmessig behandling, og at noen påtar seg skyld og ansvar for det. For mange som lider urett, blir det å motta en uforbeholden beklagelse en forutsetning for at de kan gå videre med livet sitt.

BEKLAGELSENS VERDI

Når du har beklaget at du har gjort noe galt, så har det moralsk betydning for hvordan den skadelidende bør forholde seg til deg. Med beklagelsen din, spiller du på en måte ballen over til den som har lidd urett. Vedkommende må nå på en eller annen måte forholde seg til at du har beklaget. Hva bør den skadelidende gjøre? Vi kan skille mellom to ulike steg her. Et første steg er å akseptere beklagelsen. Med mindre du har gjort noe dypt umoralsk og utilgivelig, så bør skadelidende ta imot og akseptere beklagelsen din. Men vi kan formulere det enda sterkere, å si at skadelidende har en plikt til å akseptere beklagelsen. Det innebærer at det vil være galt og klanderverdig dersom skadelidende mot formodning skulle nekte å ta imot beklagelsen din.

Det går imidlertid et skille mellom å akseptere en beklagelse og å tilgi. Aksept av beklagelsen er ikke det samme som å tilgi. Selv om vi har en plikt til å gjøre det første, betyr det ikke at vi har en plikt til å gjøre det andre. Mange vil nettopp fremheve det frivillige ved tilgivelse. Det er noe vi verken kan forvente eller kreve av den som har lidd urett. Samtidig vil mange hevde at det er flott og beundringsverdig dersom man er i stand til å tilgi, og vi ser gjerne opp til de som klarer å tilgi

3 Dette kan dog problematiseres ytterligere. I Gamlund (2011) argumenterer jeg for at det gir mening å snakke om at vi har noe å tilgi i situasjoner hvor vi har enten en unnskyldning eller en rettferdiggjørelse for vår handling. Dette bryter med standardoppfatningen i litteraturen på tilgivelse, som sier at tilgivelse krever at man er klanderverdig for det man har gjort.

urett. Tilgivelse blir derfor gjerne betraktet som en «supererogatorisk» handling, det vil si en handling som det er godt eller beundringsverdig om man gjør, men ikke dårlig eller klanderverdig om man unnlater å gjøre.⁴ På norsk kan vi snakke om «overplikt», som altså viser til en handling som overskrider det vi har en plikt til å gjøre, og som samtidig er god eller beundringsverdig.

Tilgivelse er altså regnet som en viktig verdi, som betyr at det er godt eller ønskelig at vi fremdyrker en evne til å tilgi de som begår urett. Samfunnet har også bestemt, i tråd med Opplæringsloven, at det er viktig at barn og unge tilegner seg denne verdien. Men hvordan skal vi lære barn og unge verdien av å tilgi hvis tilgivelse, som mange synes å mene, er noe helt frivillig som vi verken kan forvente eller kreve? Her er det en utfordrende balansegang. På den ene siden ønsker vi å signalisere at det har verdi at vi er i stand til å tilgi, men på den andre siden ønsker vi ikke å signalisere at det legges et press på de som lider urett, om at de bør tilgi.

HVA BETYR DET AT MAN «BØR» TILGI?

«Bør» er i denne sammenheng litt tvetydig. Det kan forstås som et rasjonelt bør, eller som et moralsk bør. At noe er rasjonelt for deg, betyr kort fortalt at det er i din velforståtte egeninteresse. Det er rasjonelt å gå til legen når du er syk, og det er rasjonelt å få nok søvn til å fungere i hverdagen. Det kan være rasjonelt å tilgi hvis alternativet er å spise opp av sinne og hat, slik at livet blir ødelagt. Det rasjonelle i denne sammenheng har i så måte nær sammenheng med hva som er helsemessig rasjonelt å gjøre. Hvis du skal tenke på din egen helse, så bør du ikke la deg dominere av usunne og skadelige følelser på en måte som er skadelig for deg. Dermed kan det være rasjonelt å la være å tilgi hvis det har potensielt skadelige konsekvenser for deg eller for andre.

At det er rasjonelle grunner til å gjøre noe, betyr ikke at det er moralske grunner til å gjøre det samme. At det for eksempel er rasjonelt å snyte på skatten, hvis det er liten risiko for at det oppdages, betyr ikke at det er moralsk riktig å snyte på skatten. Det er også viktige forskjeller mellom et rasjonelt og et moralsk bør når det kommer til tilgivelse. Hvis tilgivelse skal være et moralsk bør, så må det innebære at tilgivelse på en eller annen måte er noe som kan være gjenstand for moralske vurderinger. Det betyr at tilgivelse er noe som kan bedømmes til å være moralsk riktig eller galt. Hvis det er riktig å tilgi i en bestemt situasjon, hva betyr det? Betyr det at den som ikke tilgir når tilgivelse er moralsk riktig, skal bebreides?

Ja, hvis vi skal tro budskapet som formidles i barneboken *Ruffen og den flyvende Hollender* av Tor Åge Bringsværd. Her får den vesle sjøormen Ruffen høre eventyret om Den flyvende hollender – kapteinen som seiler alene på spøkelsesskipet sitt som straff for noe galt han gjorde for over 300 år siden. Ruffen synes forferdelig synd på kapteinen som er så ensom og aldri kan finne hvile. Til Havdronningen,

4 Jeg drøfter tilgivelse som en supererogatorisk handling i Gamlund (2010a).

som har makt til å løse kapteinen fra forbannelsen, sier Ruffen, «Kommer du aldri til å løse ham fra forbannelsen?» «Aldri», sier Havdronningen. «Da er du nok litt slem . . . For det er ganske urettferdig å være sint så lenge. Synes du ikke han har fått nok straff? I 300 år». Ruffen bestemmer seg for å hjelpe kapteinen, og på den måten får han Ruffens tilgivelse og løses fra forbannelsen.

Her synes tanken å være at det går en grense for hvor lenge man kan være sint etter å ha lidd urett, og at det kommer et punkt hvor man bør legge sinne og harme til side og komme den angrende synderen i møte med tilgivelse. En utfordring med dette synet er at vi ikke nødvendigvis kan kontrollere våre følelser på en måte som gjør at vi bare kan bestemme oss for ikke lenger å være sint eller å føle harme. Hvis følelsene ikke er under vår kontroll på denne måten, så kan vi ikke bare bestemme oss for å tilgi. Og hvis vi ikke bare kan bestemme oss for å tilgi, så kan vi ikke ha en moralsk plikt til å tilgi. Da må tilgivelse nødvendigvis være noe frivillig og overpliktig.

På den andre siden kan vi enkelt forestille oss eksempler på situasjoner hvor vi, som Ruffen, vil mene at den som forblir langsint og ute av stand til å tilgi, selv når det er snakk om mindre, trivielle forseelser, kan bebreides for det. Og hvis vi mener det, så er veien kort til å forsvare det synet at tilgivelse ikke kan være helt frivillig, men at det – som andre moralske handlinger – er styrt av grunner og hensyn som kan gjøre det moralsk riktig eller galt å tilgi. Et springende punkt her blir hva det vil si å tilgi. Hvis tilgivelse kun innebærer å si «jeg tilgir deg» uten at det ledsages av en følelsesmessig endring hos offeret, så er det enklere å forsvare at vi har en plikt til å tilgi. Hvis derimot tilgivelse forutsetter en endring av våre følelser, for eksempel at vi slutter å føle sinne og harme, så er det vanskeligere å begrunne en slik plikt fordi, som jeg har nevnt, følelsene ikke er helt og holdent under vår kontroll. Akkurat som du ikke bare kan bestemme deg for å elske noen, så kan du ikke bare bestemme deg for ikke å være sint på noen.

Men det er mulig å argumentere for at moralsk sinne og harme er styrt av *grunner* på en måte som gjør at de ikke kan og bør være upåvirket av hvordan for eksempel skadevolder forholder seg til sin ugjerning og til offeret.⁵ Hvis skadevolder angret og beklager til offeret, så er det moralsk betydningsfullt, og det bør avstedkomme en endring i hvordan offeret forholder seg til skadevolder. Hvis det er snakk om en triviell ugjerning, så bør offeret forsøke å moderere sitt sinne eller harme på en måte som leder til tilgivelse. Denne tredje verdien – å forsøke å tilgi i møte med en unnskyldning – er ikke enkel å formidle til barn, av den enkle grunn at de forståelig nok vil hevde sin rett til å bestemme selv om de ønsker å tilgi eller ikke. De kan ikke tvinges til å tilgi, og du kan ikke presse en tilgivelse ut av et barn, like lite som du kan det av en voksen. Tilgivelsen må derfor komme frivillig fra den som lider urett. Mitt poeng er at vi bør behandle tilgivelse som en moralsk

5 Se Hieronymi (2001) og Gamlund (2010b).

respons på urett, som betyr at den er styrt av grunner akkurat som andre moralske handlinger. Når du har gjort urett, så har du grunn til å be om unnskyldning. Når du lider urett, og mottar en unnskyldning, så har du grunn til å tilgi. Den moralpedagogiske utfordringen består nettopp i å lære barn verdien av å handle i tråd med disse grunnene. Det er ikke enkelt, men ikke desto mindre viktig, slik Opplæringsloven fremhever.

AVSLUTNING

I denne artikkelen har jeg argumentert for at det er tre verdier vi særlig bør formidle til våre barn: (1) å være snille mot hverandre; (2) når vi først har vært litt slemme, bør vi si unnskyld; (3) når noen andre har vært litt slemme mot oss, og bedt om unnskyldning, bør vi forsøke å tilgi dem. Vi bør med andre ord lære barn verdien av å tilgi andre. Men samtidig er det viktig at vi lærer barn å si unnskyld når de har gjort noe galt mot andre. Gjør de det, ligger det en moralsk forventning om at det møtes med et forsøk på tilgivelse. Hvis de derimot ikke ber om unnskyldning, så kan ikke andre forventes å strekke ut tilgivelsens hånd mot dem. Unnskyldningen eller beklagelsen er i så måte et veldig viktig premiss for at tilgivelse skal finne sted. Det er en viktig moralpedagogisk oppgave for skole og foreldre å lære barn verdien av tilgivelse.

LITTERATUR

- Gamlund, Espen. 2008. «Det er tid for tilgivelse», *Aftenposten* 5. oktober.
- Gamlund, Espen. 2010a. «Supererogatory Forgiveness», *Inquiry*. Vol. 53, No. 6, December: 540–564.
- Gamlund, Espen. 2010b. «The duty to forgive repentant wrongdoers», *International Journal of Philosophical Studies* 18: 5, 651–671.
- Gamlund, Espen. 2011. «Forgiveness without Blame», i Christel Fricke (red.), *The Ethics of Forgiveness*, 107–129. London: Routledge.
- Hieronymi, Pamela. 2001. «Articulating an Uncompromising Forgiveness», *Philosophy and Phenomenological Research* Vol. LXII, No. 3, May: 529–555.